

УДК 343.148 (477)
DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i2.2332>

В. Хомутенко,
кандидат економічних наук, професор,
незалежний судовий експерт

А. Хомутенко,
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри фінансів
Одеського національного економічного університету

ДУАЛІСТИЧНА ПРИРОДА СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Постановка проблеми. Без належного забезпечення, реалізації та захисту основних прав і свобод людини і громадянина неможливо уявити існування правової держави. Питання, що стосуються забезпечення прав та законних інтересів учасників кримінального процесу, цивільного судового процесу, адміністративного слухання, трудових судових процесів нерідко вимагають використання спеціальних знань, умінь та навичок, якими володіють судові експерти. Вони здатні зробити неоціненний внесок у досудове розслідування. Водночас, недостатня розробленість основних теоретичних понять інституту судових експертиз негативно відображається на практичному застосуванні знань експерта в ході попереднього розслідування та судового розгляду. У цьому контексті, перш за все, виникає об'єктивна необхідність удосконалення теоретичних засад судової експертизи.

Аналіз досліджень та публікацій. У більшості наукових праць, серед яких праці Т. В. Авер'янової, Р. С. Белкіна, В. В. Варава, В. В. Ковальової, В. Г. Коломацького, Ю. Г. Корухова, І. М. Лузгина, Е. Р. Россинської, О. В. Сачко, Е. Б. Сімакової-Єфремян, Г. О. Стрілець В. М. Тертишник та інших вчених, судову експертизу розглядають як процесуальну дію, яка має відмінності від інших процесуальних дій,

що «полягає у провадженні за дорученням органів дізнання, досудового слідства і суду або дорученням сторін діяльності у встановленій законом процесуальній формі із застосуванням спеціальних знань, досліджень пов'язаних зі злочином об'єктів, явищ і процесів відповідними спеціалістами і поданні на підставі цих досліджень кваліфікованого висновку з питань, що мають значення для правосуддя» [1, с. 9]. Однак, правова природа судової експертизи глибша та потребує додаткових наукових досліджень.

Метою статті є теоретичне обґрунтування дуалістичної природи судової експертизи, будови та структури цього інституту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, до основних ознак судової експертизи, як процесуальної дії, відносять: процесуальний порядок призначення й проведення експертизи; певний правовий статус об'єктів і суб'єктів дослідження; індивідуальну відповідальність (кримінальна, адміністративна й ін.); встановлення обставин, які мають значення для справи; оформлення в процесуальний документ (висновок експерта); доказове право висновку експерта [2].

Однак, на думку науковців Н. І. Клименко та П. Д. Біленчук «діяльність експерта має подвійну природу. Передусім, це діяльність процесуального характеру, тому що експерт виконує

завдання по справі (провадженні) за постановою особи слідчого, прокурора, ухвалою суду або інших осіб, що призначають експертизу ... Експертиза це також дослідження, під яким розуміють вивчення об'єктом особою представлених йому об'єктів і матеріалів справи (провадження), виявлення, аналіз і порівняння їх якостей і ознак із застосуванням відповідних прийомів, методів і технічних засобів, оцінку і формування на підставі спеціальних знань відповідних висновків у вигляді відповідей на поставлені питання» [3, с. 63].

Доктором юридичних наук І. В. Пиріг визначено, що «експертна діяльність становить собою специфічний вид людської діяльності, заснованої на наукових знаннях, змістом якої є дослідження певних об'єктів, процесів або явищ спеціальними методами з метою надання науково обґрунтованих висновків» [4, с. 17]. В. В. Копча, який поділяє думку Пиріг І. В., зазначає, що судова експертиза – це науковий метод дослідження складних, системних матеріальних джерел фахівцем-експертом для одержання доказової інформації [5, с. 112].

Слід зауважити, що в проекті Закону України «Про судово-експертну діяльність в Україні» від 06.08.2013 р. надано визначення експертного дослідження як процесу пізнавальної діяльності судового експерта з метою встановлення на підставі спеціальних знань фактичних даних та обставин поза межами судового провадження результати якого викладаються у висновку експертного дослідження [6].

Вищенаведене дозволяє зробити висновок про подвійний характер судової експертизи: як процесу процесуальної діяльності та як процесу пізнавальної діяльності.

На нашу думку, судова експертиза як особливий вид пізнавальної діяльності являє собою опосередкований (через експерта) процес пізнання об'єктів, явищ і процесів, які містять

інформацію про кримінальні, господарські і цивільні обставини, з метою встановлення об'єктивної істини й отримання знань та створення правил і понять, які розробляються на основі загальної і окремих наукових теорій, реалізуються в практичній експертній діяльності.

Експертне дослідження як процес пізнавальної діяльності має два рівні пізнання: емпіричний і теоретичний. Емпіричний рівень експертного пізнання – це знання, отримане безпосередньо з досвіду проведеного дослідження об'єкта, що пізнається. Він завжди є основою, базою для теоретичного рівня пізнання. Теоретичний рівень експертного пізнання – це знання, отримане суб'єктом пізнання шляхом абстрактного мислення.

Пізнавальна діяльність судового експерта спрямована на отримання достовірного знання, адекватно відображає пізнавальний об'єкт, і заснована на застосуванні спеціальних знань, використовуваних при дослідженні інформації про об'єкт, явища та процеси, які містяться в матеріалах наданих на дослідження. В основі експертного пізнання лежить відображення об'єктивної дійсності про об'єкти, явища, процеси (частину об'єктивної дійсності, що досліджується) у свідомості експерта при проведенні їх досліджень.

Основними ознаками експертного пізнання є: наявність спеціальних знань (законів, закономірностей, принципів, основних понять, методів пізнання, експертних методик); наявність наукової (дослідної) проблеми, об'єкта і предмета дослідження; отримання знань про об'єкти, явища процеси, що досліджуються та створення правил і понять, які розробляються на основі загальної і окремих наукових теорій та реалізуються в практичній експертній діяльності.

Процес експертного пізнання базується на таких наукових поняттях та термінах, як: припущення, судження, умовивід, експертна вер-

сія (гіпотеза), наукова ідея та ін. Так, експертне припущення формується в момент ознайомлення з обставинами справи із уявою про те, що надані матеріали на дослідження можуть підтвердити факти, викладені в ухвалі суду, постанові чи заяві замовника експертизи. А експертне судження, наприклад, про предмет пізнання – це думка експерта, про можливість чи не можливість виконання експертного завдання, в результаті вивчення матеріалів наданих на дослідження.

Під умовиводом розуміють процес мислення, який складає послідовність двох або кількох суджень, в результаті чого виводиться нове судження [7, с. 442] (висновок). Наприклад, ознайомлення судового експерта з обставинами справи кримінального провадження призвело до виникнення в експерта нового судження, яке надало можливість сформулювати висновок чи надати відмову про можливість проведення експертизи.

Щодо наукової ідеї відмітимо, що вона є формою відображення в мисленні людини нового розуміння об'єктивної реальності. Наукова ідея базується на наявних знаннях, але виявляє раніше не помічені закономірності [8]. В експертних дослідженнях, наукові ідеї народжуються переважно з практики. Наприклад, уточнення суті економічної категорії «коливання цін» та розробка методики щодо застосування методу моделювання для визначення рівня коливання цін, в рамках дослідження господарських операцій за державними закупівлями. Свою специфічну матеріалізацію ідея знаходить у експертній версії.

Експертна версія – це обгрунтоване припущення щодо окремого факту (або групи фактів), а також закономірностей, зв'язків і відношень, що зумовлюють такий факт і можуть бути встановлені засобами спеціальних експертних досліджень з метою вирішення завдання, яке має значення для справи [9, с. 10–11]. Експертна версія є свого роду вихідний момент,

припущення, що висувається на першому етапі дослідження і є свого роду орієнтиром дослідницького пошуку. Розвиток експертної версії відбувається за певними стадіями (рис. 1.1).

Доцільно зауважити, що судова експертиза являє собою систему, яка включає велике число компонентів (рис. 1.2). У тлумачному словнику української мови «система» – це структура, що становить єдність закономірно розміщених і функціонуючих частин. Порядок, зумовлений правильним розміщенням частин у певному зв'язку; зв'язане ціле [10]. Тобто під системою розуміють сукупність взаємопов'язаних елементів.

Як і будь-яка інша система, система судової експертизи відкрита для впливу оточуючого середовища з яким вона вступає в процеси взаємообміну, від якого отримує важливі імпульси для своєї діяльності. Так, зовнішні зв'язки системи судової експертизи пов'язані із оточуючим середовищем через механізм призначення судової експертизи, заяву ініціатора клопотання та надання йому результатів експертного провадження [11].

Судовий експерт як суб'єкт пізнавальної діяльності це індивід, що є носієм спеціальних знань та здійснює професійну діяльність у сфері судової експертизи. Його пізнавальна діяльність передбачає застосування певної сукупності прийомів і способів, що надають можливість виконання поставленого перед ним завдання.

Сукупність прийомів і способів, що використовуються судовим експертом, є методом експертного пізнання, спрямованим на отримання достовірного знання про пізнавальний об'єкт. При цьому методи експертного пізнання повинні відповідати низці вимог: не суперечити вимогам нормативно-правових актів України, бути зумовленими та ясними, науково обгрутованими; забезпечувати збереженість об'єктів дослідження, бути безпечними для експерта, результативними та економічними.

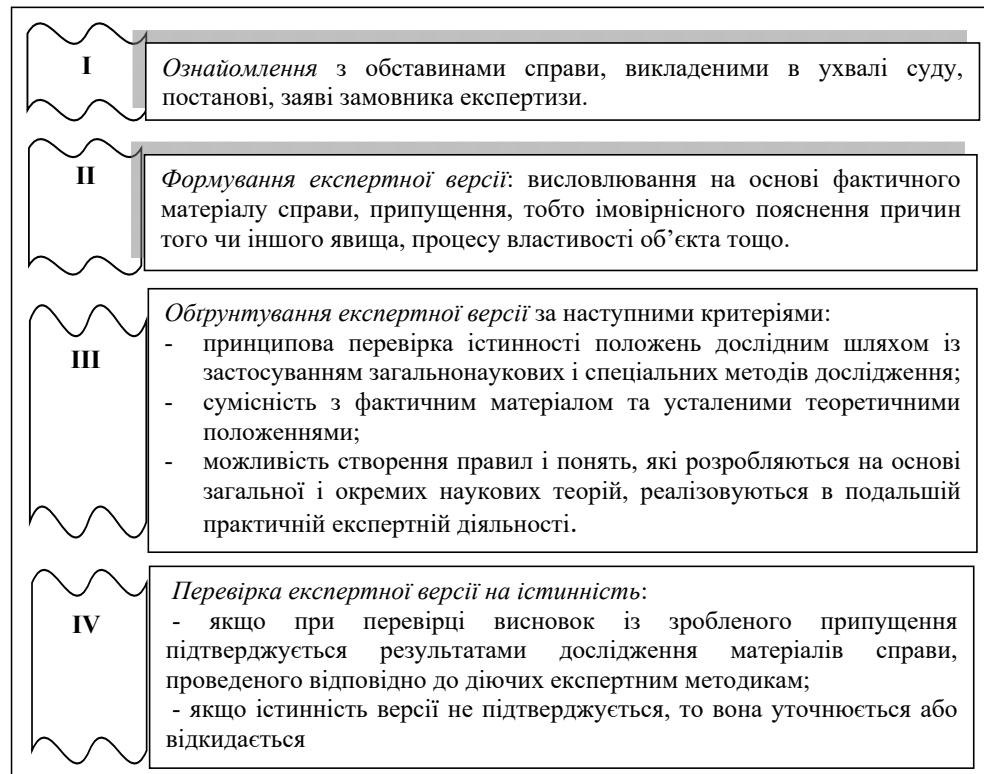

Рис. 1.1. Схематичне зображення стадій формування та розвитку експертної версії

Використовувана в сучасному експертному пізнанні система методів різноманітна, це й загальні, загальнонаукові та спеціальні методи. «До загальних методів належать категорії та закони діалектичної логіки, формально-логічні методи пізнання (аналіз, синтез, узагальнення, індукція та дедукція, гіпотеза), аналогія. Загальнонауковими методами є: спостереження, вимірювання, опис, експеримент, порівнювання, моделювання, реконструкція. Спеціальними методами є візуальні, морфологічні, мікроскопічні, фотографічні, фізичні, хімічні, біологічні, математичні. Вказаний перелік методів не є вичерпним» [11].

Ще одним елементом системи судової експертизи є об'єкт експертного пізнання. Дослідження гносеологічних аспектів цього елементу

судової експертизи є відправним для визначення поняття та сутності об'єкту судової експертизи та шляхів його пізнання експертом.

Об'єкт пізнання – це категорія гносеологічна [12] та, на думку В. Ф. Орлова, має «характерні якості об'єкта: 1) об'єктом може бути будь-яка річ, процес, явище, будь-який фрагмент реальної дійсності; 2) об'єкт тісно пов'язаний з предметом пізнання; 3) об'єкт відтворюється у мисленні суб'єкта» [13].

У науковій літературі поняття об'єкта судової експертизи трактується, як правило, з процесуальної точки зору. Зокрема, А.Р. Шляхов стверджує, що об'єкти експертизи – це закріплені в матеріалах справи та передбачені кримінально-процесуальним і цивільно-процесуальним законодавством джерела інформації

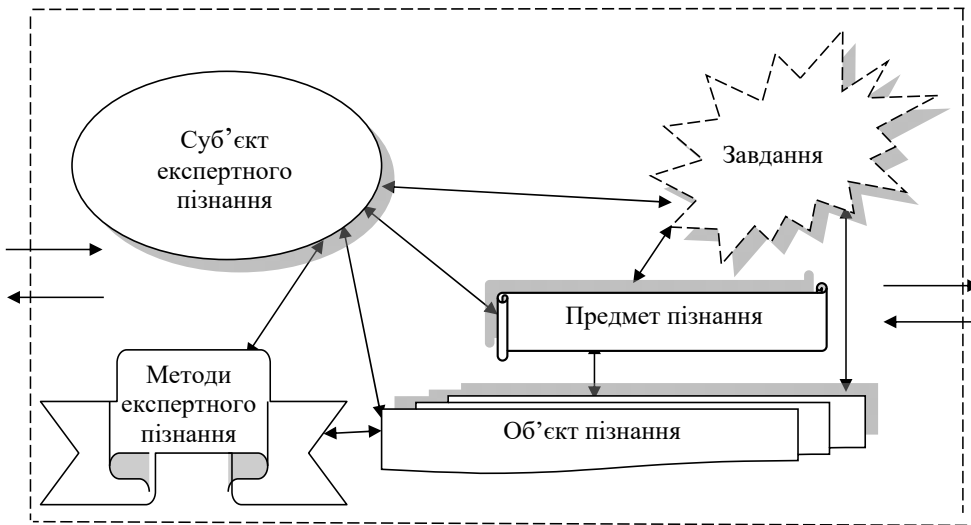

Рис. 1.2. Система судової експертизи та її складові

[14, с. 8]. На думку Е. Б. Сімакова-Єфремян об'єкти судової експертизи – матеріальні та матеріалізовані носії інформації, що досліджуються судовим експертом на підставі застосування спеціальних знань у межах предмета експертного дослідження: речовий доказ, похідне речового доказу, зразок, документ, тіло живої людини, стан її психіки, труп людини (її частки), тварина (її труп або частки), рослина (її частки), речовина, предмет, будівля, споруда, ділянка місцевості тощо, а також відомості, зафіксовані в матеріалах справи (провадження) та інших носіях інформації [15].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про судову експертизу», об'єктами судово-експертного дослідження є матеріальні об'єкти, явища і процеси, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів дізнання, досудового слідства чи суду [16].

Г. Прохоров-Лукіна визначає, що «об'єктами судової експертизи потенційно можуть стати будь-які, об'єктивно пов'язані з пізнаваною в судовому порядку подією матеріальні та нематеріальні (проте відображені

в матеріальній дійсності) утворення та явища, зокрема й об'єкти інтелектуальної власності, їхні матеріальні відображення та механізми створення та відображення таких об'єктів, а власне ці відображення містять інформацію про факти і явища, зумовлені подіями, що мають юридичне значення» [17].

На нашу думку, під об'єктами експертного пізнання необхідно розуміти матеріальні носії інформації, на які розповсюджуються пізнання і практичний вплив суб'єктів пізнання, з метою отримання та формування нових знань про об'єкт пізнання.

Об'єкт експертного пізнання є складовою пізнавального процесу, що характеризується як взаємодія об'єкта й суб'єкта [18]. Зокрема, родовий об'єкт експертного пізнання визначає вид (підвид) експертизи, які передбачені Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень [11] та знаходиться у співвідношеннях з суб'єктом пізнання. Так, якщо об'єктом пізнання є документи про економічну діяльність підприємств і організацій, то це обумовлює участь у пізнавальному процесі експерта – економіста,

який володіє спеціальними знаннями, що дозволяють провести дослідження цього об'єкту та встановити фактичні дані про цей об'єкт.

Доцільно також розглянути природу взаємозв'язку та співвідношення категорійних понять об'єкт та предмет пізнання саме в контексті пізнавального процесу в системі судової експертизи.

Зазвичай науковці розглядають предмет експертизи з точки зору процесуального процесу. Так, предметом експертизи в процесуальному значенні вважається експертне завдання, яке необхідно розв'язати експертові під час і за результатами дослідження на основі відповідного обсягу спеціальних знань із використанням засобів і методів, що перебувають у його розпорядженні [19, с. 6].

Однак, з точки зору будь-якого пізнавального процесу предметом дослідження не є питання, що стоять перед суб'єктом, а конкретні обставини, що дозволяють отримати інформацію про властивості, сторони і відносини досліджуваних об'єктів, тобто нові обставини, які виявляє судовий експерт на основі спеціальних знань. Вони становлять результат дослідження та фіксуються в висновку експерта, що свідчить про тісний зв'язок між цими елементами системи судової експертизи.

Отже, з пізнавальної точки зору предмет експертизи визначає закономірності дослідження інформації про факти та обставини будь-якого явища, які базуються на вивчені закономірностей спеціальними методами і засобами дослідження інформації. Предмет пізнання тісно пов'язаний із завданнями, які стоять перед суб'єктом пізнання. Вони знаходяться в тісному співвідношенні, оскільки завданням експертизи є пізнання загальних, істотних властивостей предмета та зображення їх в ідеалізованих об'єктах.

Висновки. За результатами проведеного дослідження доведено подвій-

ний характер судової експертизи: як процесу процесуальної діяльності та як процесу пізнавальної діяльності. З гносеологічної точки зору судової експертизи – це опосередкований (через експерта) процес пізнання об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про кримінальні, господарські і цивільні обставини, з метою встановлення об'єктивної істини й отримання знань та створення правил і понять, які розробляються на основі загальної та окремих наукових теорій, реалізуються в практичній експертній діяльності.

У статті визначено основні ознаки судової експертизи, як процесуальної дії, до яких, зокрема, відносять: процесуальний порядок призначення й проведення експертизи; певний правовий статус об'єктів і суб'єктів дослідження; індивідуальну відповідальність. Проаналізовано наукові погляди на змістовне наповнення та природу експертної діяльності. Наведено нормативно-правове визначення експертного дослідження. Зроблено висновок про подвійний характер судової експертизи: як процесу процесуальної діяльності та як процесу пізнавальної діяльності. Розкрито авторське бачення судової експертизи як особливого виду пізнавальної діяльності. Визначено, що експертне дослідження як процес пізнавальної діяльності має два рівні пізнання: емпіричний і теоретичний. Аргументовано, що в основі експертного пізнання лежить відображення об'єктивної дійсності про об'єкти, явища, процеси у свідомості експерта при проведенні їх досліджень. Стверджується, що основними ознаками експертного пізнання є: наявність спеціальних знань (законів, закономірностей, принципів, основних понять, методів пізнання, експертних методик); наявністю наукової (дослід-

ної) проблеми, об'єкта і предмета дослідження; отримання знань про об'єкти, явища процеси, що досліджуються та створення правил і понять, які розробляються на основі загальної і окремих наукових теорій та реалізуються в практичній експертній діяльності. Охарактеризовано терміни, на яких базується процес експертного пізнання, а саме: припущення, судження, умовивід, експертна версія (гіпотеза), наукова ідея та ін. Схематично зображено розвиток експертної версії за певними стадіями. Відмічено, що судово експертиза являє собою систему, яка включає велике число компонентів. Наголошено на тому, що система судової експертизи відкрита для впливу оточуючого середовища з яким вона вступає в процеси взаємообміну, від якого отримує важливі імпульси для своєї діяльності. Визначено, що судовий експерт як суб'єкт пізнавальної діяльності це індивід, що є носієм спеціальних знань та здійснює професійну діяльність у сфері судової експертизи. Здійснено дослідження гносеологічних аспектів об'єкту як елементу судової експертизи. Розглянуто природу взаємозв'язку та співвідношення категорійних понять об'єкт та предмет пізнання саме в контексті пізнавального процесу в системі судової експертизи. Наведено авторське тлумачення судової експертизи з гносеологічної точки зору.

Ключові слова: експертиза, експертна діяльність, експертне дослідження, методи дослідження, експертна версія.

Khomutenko V., Khomutenko A. Dualistic nature of forensic expertise

The article defines the main features of a forensic examination as a procedural action, which, in

particular, include: the procedural procedure for appointing and conducting an examination; certain legal status of objects and subjects of research; individual responsibility. Scientific views on the content and nature of expert activity are analyzed. The normative-legal definition of expert research is given. The conclusion is made about the dual nature of forensic examination as a process of procedural activity and as a process of cognitive activity. The author's vision of forensic examination as a special kind of cognitive activity is revealed. It is determined that expert research as a process of cognitive activity has two levels of knowledge: empirical and theoretical. It is argued that the basis of expert knowledge is the reflection of objective reality about objects, phenomena, processes in the mind of an expert during their research. It is argued that the main features of expert knowledge are: the presence of special knowledge (laws, patterns, principles, basic concepts, methods of knowledge, expert techniques); the presence of a scientific (research) problem, object and subject of research; obtaining knowledge about objects, phenomena, processes, researched and creating rules and concepts developed on the basis of general and individual scientific theories and implemented in practical expert activities. The terms on which the process of expert knowledge is based are characterized, namely: assumption, judgment, conclusion, expert version (hypothesis), scientific idea, etc. The development of the expert version by certain stages is schematically depicted. It is noted that forensic examination is a system that includes a large number of components. It is noted that the system of forensic examination is open to the influence of the environment with which it enters into the processes of interchange, from

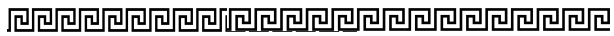
which it receives important impulses for its activities. It is determined that a forensic expert as a subject of cognitive activity is an individual, a carrier of special knowledge and carrying out professional activities in the field of forensic examination. A study of the epistemological aspects of the object as an element of forensic examination has been carried out. The nature of the relationship and the correlation of categorical concepts of the object and the subject of knowledge is considered in the context of the cognitive process in the system of forensic examination. The author's interpretation of forensic examination from an epistemological point of view is presented.

Key words: expertise, expert activity, expert research, research methods, expert version.

Література

1. Тертишник В. М. Судова експертологія : підруч. для підгот. здобувачів освіт. ступеня «магістр» за спец. 081 «Право» та 262 «Правоохоронна діяльність» / В. М. Тертишник, В. В. Варава, О. В. Сачко ; за заг. ред. В. М. Тертишника. Харків : Право, 2021. 280 с.
2. Ковальова В. В. Класифікація та ознаки судової експертизи. МНПК «Актуальные исследования правовой и исторической науки». 21.04.2013. URL: http://www.lex-line.com.ua/?language=ru&go=full_article&id=1399
3. Клименко Н. І., Біленчук П. Д. Судова експертиза в розслідуванні комп'ютерних злочинів як форма використання спеціальних знань. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Вип. 2: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф./М-во юстиції України, Харків наук.-дослід. ін-т суд. експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса; Акад. прав. наук України; Нац. юрид. акад. ім. Я. Мудрого; редкол.: М. Л. Цимбал, М. І. Панов, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Харків : Право, 2002. С. 62–66.
4. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпро : Ліра ЛТД, 2015. 432 с.
5. Копча В. В. Тактика використання спеціальних знань у криміналістичному судочинстві. Призначення і проведення судових експертиз. Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2017. С. 107–114.
6. Про судово-експертну діяльність в Україні: Проект Закону України від 06.08.2013. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/NT0587>
7. Словник української мови : [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1970-1980. Т. 10 : Т-Ф / ред. тому: А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк. 1979. 658 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001611>
8. Основи наукових досліджень. URL: https://pidru4niki.com/70322/buhgalterskiy_oblik_ta_audit/naukova_ideya_napryam_tema_buhgalterskogo_naukovogo_doslidzhen
9. Шерстюк В. М. Організаційно-правові та морально-психологічні засади судово-експертної діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / В. М. Шерстюк. Харків, 2007. 20 с.
10. Короткий тлумачний словник української мови: близько 7000 слів. За ред. Д. Г. Гринчишина. Київ : Видавн. центр Просвіта, 2004. 608 с.
11. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Мініюсту від 08.10.1998. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17#Text>
12. Щербаковський М. Г. Гносеологічні та правові підстави класифікації об'єктів судової експертизи // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук. праць / ред. кол. М. Л. Цимбал, В. Ю. Шенітько, Л. М. Головченко та ін. Х. Право, 2010. С. 177–185.
13. Орлов Ю.К. Объект экспертного исследования. Труды ВНИИСЭ. Москва, ВНИИСЭ МЮ СССР. 1974. Вып. 8. С. 54-63
14. Шляхов А. Р. Судебная экспертиза: организация и проведение. Москва : Юрид. лит., 1979. С. 168.
15. Лозовий А. І., Сімакова-Єфремян Е. Б. Актуальні питання реформування законодавства у сфері судово-експертної діяльності в Україні. URL:

https://www.hniise.gov.ua/user_files/File/sbornik/2014/PDF/26.pdf

16. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>

17. Прохоров-Лукін Г. Судова експертиза: поняття та види об'єктів інтелектуальної власності. Теорія і практика інтелектуальної власності. 6/2016 Інтелектуальної власності. С. 17–24. URL:

<http://www.inprojournal.org/wp-content/uploads/2016/12/0616-1-017-024.pdf>

18. Філософський енциклопедичний словник/НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди //редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін. Київ : Абрис, 2002. VI. С. 438

19. Россинская Е. Р. Судебная экспертиза в уголовном, гражданском и арбитражном процессе : практ. пособие. Москва : Право и закон, 1996. 224 с.

